

10. Устав уголовного судопроизводства. Систематический комментарий / под общ. ред. проф. М.Н. Гернета. Вып. IV. М. : Изд. М. М. Зива, тип. А.И. Мамонтова, 1915. 1277 с.
11. Судебные уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. Ч. 2. СПб. : тип. Второго Отд. Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1866. 504 с.
12. Звягинцев А.Г. Прокуратура России. От истоков до наших дней. М. : ОЛМА Медиа Групп, 2014. 728 с.
13. Записки судьи. 4-е изд. СПб. : тип. В.Ф. Киршбаума, 1913. 111 с.
14. Бальц В. Суд над первым Советом рабочих депутатов (Воспоминания прокурора). *Былое*. 1926. № 1.
15. Тимановский А. Сборник толкований русских юристов к Судебным уставам Императора Александра Второго. За двадцать пять лет (1866-1891). Изд. 2-е. Варшава : тип. К. Ковалевского, 1892. 651 с.
16. Муравьев Н. Задачи прокурорского надзора. *Журнал гражданского и уголовного права*. 1884. Кн. 7.

** Горбачов Василь Павлович – кандидат юридичних наук, доцент, адвокат Донецької обласної колегії адвокатів.*

Стаття надійшла до редакції 25 листопада 2018 р.

УДК 340(477)

Тамара Мазур *

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ

У статті висвітлюються основні методологічні підходи до дослідження питання правової охорони культурної спадщини в Україні. Охарактеризовано принципи і методи наукового дослідження, розкрито їх роль у процесі висвітлення особливостей правової охорони культурної спадщини в Україні.

Ключові слова: методологія, наукові підходи, принципи дослідження, методи дослідження, охорона культурної спадщини.

Мазур Т. В. Методология исследования правового обеспечения охраны культурного наследия в Украине.

В статье освещаются основные методологические подходы к исследованию правовой охраны культурного наследия в Украине. Охарактеризованы принципы и методы научного исследования, раскрыта их роль в процессе освещения особенностей правовой охраны культурного наследия в Украине.

Ключевые слова: методология, научные подходы, принципы исследования, методы исследования, охрана культурного наследия.

Mazur T. V. Methodology for research on the legal protection of cultural heritage in Ukraine.

The article outlines the main methodological approaches to the study of the legal protection of cultural heritage in Ukraine. The principles and methods of scientific research are described, their role in the process of studying the peculiarities of legal protection of cultural heritage in Ukraine is disclosed.

Keywords: methodology, scientific approaches, principles of research, research methods, protection of cultural heritage.

Будь-яке наукове дослідження базується на методології, яка розкриває критерії й підходи автора до вирішення тих чи інших поставлених завдань, а також пояснює основні положення його наукової концепції. Методологія, хоча й зародилася та стала основою дослідницької діяльності ще в епоху Античності, активно розвивається й наразі не є чимось єдиним і загальноновизнаним.

Окремі питання методології правового дослідження, у тому числі в теорії права, тривалий час є об'єктом аналізу як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Зокрема, в Україні ці питання активно досліджували С. В. Бобровник, С. К. Бостан, Н. М. Крестовська, О. Л. Копиленко, І. М. Мищак, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, М. В. Цвік, Л. М. Шестопалова та багато ін. Разом із тим кожна наукова проблема потребує власних підходів і методології, якими послуговується автор. З огляду на це методологія дослідження правової охорони культурної спадщини також має свої особливості й потребує як спеціальних підходів, так і застосування низки загальних і спеціальних принципів та методів наукового пізнання.

Метою статті є стисла характеристика дослідницького інструментарію, застосованого автором для аналізу правової охорони культурної спадщини в Україні.

Кожен автор виходить із власного розуміння наукової методології, яке сформувалося на основі підходів наукової школи, до якої він належить. Однак розбіжності в методологічних підходах пов'язані не лише із приналежністю до тієї чи іншої наукової школи у межах однієї наукової галузі, а й істотно різняться в різних галузях, навіть у царині гуманітарних чи соціальних наук.

На розмаїття подібних трактувань вже неодноразово вказували як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники. Тому ми не вважаємо за необхідне докладно зупинитися на висвітленні перебігу відповідних дискусій. Узагальнюючи їх, С. К. Бостан відзначив, що одні автори отожднюють методологію із філософською наукою, інші – з діалектикою, історичним матеріалізмом, загальнотеоретичними проблемами будь-якої науки; треті вважають, що методологія – це самостійна галузь наукового знання, котра виходить за межі філософського аналізу (що не збігається із філософією) і являє собою вчення, науку про метод і методики; четверті заперечують за методологією статус самостійної науки, розглядаючи її як систему принципів, методів та логічних прийомів наукового пізнання [1].

Водночас нині є й певне усталене розуміння методології, у тому числі в правовій науці, яке наводиться в сучасних енциклопедичних і довідкових виданнях та служить орієнтиром для нових поколінь дослідників. Методологія (від грец. – *μεθοδολογία* – вчення про метод) – сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети [2, с. 374]. Під методологією юридичної науки П. М. Рабінович у визначенні, наведеному в «Юридичній енциклопедії», пропонує розуміти систему підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ. При цьому основу методології юридичної науки, на його переконання, становлять, зокрема, філософсько-світоглядні підходи; загальнонаукові методи, тобто такі, які використовуються в усіх або в більшості наук; спеціальні методи, тобто прийнятні для дослідження предмета якоїсь однієї науки [3, с. 618]. Ми поділяємо подібну точку зору, тож у власному дослідженні послуговуємося підходами, принципами і методами, які традиційно використовуються в правових дослідженнях та, зокрема, в дослідженнях з теорії й історії права, але при цьому враховуємо специфіку правової охорони культурної спадщини, яка полягає в міждисциплінарному підході та наявності значної кількості наукових праць з досліджуваної проблеми авторів суміжних галузей знань.

На наше переконання, наука тільки тоді розвивається вільно, якщо на неї не впливають ідеологічні та інші орієнтири, які насаджуються владою чи іншими суспільними інститутами. Для сучасної української правової науки цей постулат є особливо актуальним, адже наша наука ще й досі перебуває під значним впливом радянської методології, яка упродовж багатьох десятиліть була «єдино правильною». Крім того, відсутність сталих наукових контактів із зарубіжною науковою спільнотою значною мірою «законсервувала» тогочасну радянську науку, зробила її «річчю в собі», виховавши покоління вчених, не готових сприймати аргументи

опонентів та миритися з інакомисленням. Наслідки цього ще й досі відчуються в небажанні сприймати інші точки зору та запозичувати надбаня західних вчених, спробах пояснити це відмінністю правових систем, різною правовою культурою та правосвідомістю тощо.

Основою наукової методології, передусім у галузі теорії держави і права, є наукові підходи. Радянська наука послуговувалася так званою марксистсько-ленінською методологією, в основі якої лежав матеріалістичний підхід, систематизований і запропонований свого часу К. Марксом та Ф. Енгельсом і розвинений основоположником радянської держави В. Леніним. За цим підходом економічна структура суспільства визначалася як базис і характеризувалася поділом на класи і їхньою боротьбою, а держава, правові відносини були надбудовою над цим базисом і залежали від нього. Радянські дослідники, за словами І. М. Мищака, були змушені дотримуватися принципу партійності та класового підходу; саме партійність і класова приналежність автора визначали його позицію, а всі інші принципи і методи відходили на другий план [4, с. 79]. Такий підхід сприяв ідеологізації науки, підведенню наукових досліджень до наперед визначених висновків, нівелював критичне ставлення й об'єктивний аналіз джерельної бази дослідження.

На відміну від матеріалістичного підходу, ідеалістичний підхід основу прогресу вбачає у суспільній свідомості й духовному розвитку суспільства. Саме тому цей підхід, оскільки культурна спадщина є частиною не лише матеріального надбання людства, а й духовного, важливий для нашого дослідження. Формами суспільної свідомості є норми моралі, релігії, права, а також філософія, культура, наука. Основи ідеалістичного підходу були викладі ще в працях давньогрецького філософа Платона. Справжнє єство, за Платоном, досягається розумом, а в основі всього лежить не матеріальне, а ідея («ейдос»), передусім ідея блага, яка і є визначальною [5]. Подальший розвиток відповідних ідей знаходимо в Аристотеля, а саме поняття ідеалізму стало узагальненим передусім для філософських підходів, де духовне протиставляється матеріальному і визначається як первинне, а матеріальне – вторинне. Ідеалістичний підхід є більш гнучким і дає змогу застосовувати широкий спектр законів і методів наукового пізнання.

Цивілізаційний підхід, застосований у нашому дослідженні, розглядає охорону культурної спадщини в Україні як частину загальносвітового процесу, спрямованого на збереження та примноження надбань людської цивілізації. У цьому контексті культурна спадщина в Україні є складовою загальнолюдської культурної спадщини, яка має бути доступною для вивчення й ознайомлення не лише для жителів нашої держави, а й усього людства. Відповідно, правова охорона культурної спадщини в Україні повинна чітко узгоджуватися як з міжнародним правом, так і з сучасними тенденціями правового захисту культурної спадщини провідних держав світу, а також тих держав, з якими Україна прагне до тіснішої інтеграції, передусім членів ЄС. Оскільки охорона культурної спадщини в Україні є частиною загальносвітового процесу, вивчення потребує не лише історія та розвиток пам'яткоохоронного законодавства в Україні, а й загальні тенденції розвитку законодавства, які, безумовно, впливають на розвиток правової системи України в цілому та її пам'яткоохоронного законодавства зокрема.

Діалектичний підхід передбачає вивчення загальних закономірностей будь-яких процесів і явищ у їх розвитку. Ключовим при цьому є простеження еволюції того чи іншого явища та його аналіз на основі тих підходів, які домінували на той час, у тому числі розгляд з точки зору тих правових позицій і норм, які діяли на момент події. Важливим є простеження усіх етапів розвитку процесу, відзначення особливостей кожного етапу, характерних рис, впливів на подальший розвиток і, як наслідок, вироблення прогностичних орієнтирів на майбутнє. Найістотнішим законом діалектичного підходу є закон єдності й боротьби протилежностей, що розкривається в процесі розвитку та зміни якісних характеристик. Як наслідок, завдяки діалектичному підходу відбувається зміна методів наукового пізнання з огляду на виявлені суперечності та розходження в судженнях. Діалектичний підхід став одним із найвагоміших в процесі нашого дослідження, адже правова охорона культурної спадщини в Україні є досить тривалим, у тому числі в хронологічному проміжку, процесом, який мав свої особливості на різних етапах державності та, відповідно, характеризується різними правовими підходами.

Відповідно до соціологічного підходу, охорона культурної спадщини не є окремим правовим феноменом, а лише складовою частиною цілісної соціальної системи, яка має свої

функції і принципи діяльності. Як наслідок, у соціологічному підході на перше місце виходить дослідження соціальних впливів на формування системи законодавства щодо охорони культурної спадщини, аналіз тих ключових соціальних явищ, які впливали на відповідний процес. Йдеться, зокрема, про: специфіку ставлення радянської влади до предметів релігійного культу на початковому етапі формування радянського законодавства і відображення цього у правових актах; вплив Другої світової війни на реформування міжнародного пам'яткоохоронного законодавства; внесення змін до законодавства про охорону культурної спадщини України у зв'язку з анексією Криму та збройним конфліктом на Донбасі тощо.

Важливим у процесі нашого дослідження є використання герменевтичного підходу. Традиційно він більш активно застосовується філософами й істориками для тлумачення давніх текстів. Однак в юридичній науці цей підхід є так само необхідним, особливо коли йдеться про правові норми, якими користувалися не сучасники, а попередники в іншій, передусім радянській, правовій традиції. Так, правова реальність і перші кроки радянської влади виходили з розуміння необхідності захисту культурного надбання, однак класовий підхід і несприйняття окремих суспільних інститутів, зокрема церкви, призводили до появи в системі законодавства подвійних стандартів, що отримало відображення в тогочасних декретах та інших нормативних актах. Аналізуючи застосування тих чи інших правових норм, ми повинні чітко розуміти й розрізняти, який сенс вкладали в них тогочасні правотворці, співвідносити норму праву з конкретною ситуацією. Для правової охорони культурної спадщини перших років радянської влади чітко простежується конфлікт інтерпретації, який мав місце між правотворцями і правозастосувачами, оскільки останні більше керувалися політичною доцільністю, нерідко нехтуючи при цьому принципом законності.

У контексті нашого дослідження ми послуговувалися й комунікативним підходом. Адже комунікація суб'єктів охорони культурної спадщини не обмежується лише правовими нормами, вона включає комплекс загальнолюдських цінностей, якими вони керуються у своїй діяльності, а також легітимізацію цієї діяльності відповідно до усталених у світовій практиці підходів, рекомендацій міжнародних та регіональних інституцій, зокрема ЮНЕСКО й Ради Європи, тощо.

Особливе місце в методології посідають принципи дослідження. Принцип (від лат. *principium* – начало, основа) – це твердження, яке сприймається як найважливіше, найсуттєвіше. Наука під принципами, як правило, розуміє певні загальні положення, основу, на яких мають базуватися подальші теорії та правові норми. У межах теоретичного знання принцип означає вимогу розгортання самого знання у систему, де всі теоретичні положення логічно пов'язані між собою і впливають певним чином одне з одного [6, с. 519]. «Юридична енциклопедія» трактує принципи права як керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. За видами принципи права поділяють на загальнолюдські (цивілізаційні), типологічні, конкретно-історичні, галузеві, міжгалузеві [7, с. 128].

Дослідження правового забезпечення охорони культурної спадщини в Україні передбачає використання принципів суміжних наук – історії, політології, державного управління, міжнародних відносин, культурології, філософії тощо, які також активно досліджують процес становлення й розвитку охорони культурної спадщини в Україні.

Загальним принципом сучасного наукового пізнання є принцип науковості. Цей принцип є базовим для нашого наукового дослідження з огляду на багаторічне нехтування ним в умовах радянської дійсності. Саме використання принципів партійності і класовості радянськими вченими призвели до спрощення чи, навіть, спотворення об'єктивної реальності на догоду державним інтересам. Своєю чергою, принцип науковості на перше місце ставить пізнання істини та критичне ставлення до всіх без винятку явищ і процесів, намагання подати їх максимально об'єктивно, незалежно від власних уподобань. Вироблені при цьому пропозиції повинні базуватися лише на чинному законодавстві і спрямовуватися на його удосконалення з метою збереження культурної спадщини й ознайомлення з нею якомога ширших верств суспільства, навіть якщо це суперечить кон'юнктурним державним, корпоративним чи приватним інтересам.

У нашому дослідженні вагоме місце посідає ключовий для історичної науки принцип історизму. Цей принцип необхідний для правових досліджень, в яких певні процеси розглядаються в їх історичному розвитку. Зокрема, принцип історизму дозволив виділити особливості ставлення до охорони культурної спадщини в радянський період, де, з одного боку, перевага віддавалася інтересам держави, що яскраво проявилось в продажу за кордон національного культурного надбання в перші роки радянської влади; політичній та ідеологічній кон'юнктурі, що призвело до численних знищень культових споруд і пам'яток сакрального мистецтва, пам'ятників і символів царської епохи; з іншого боку – в намаганні взяти під державну охорону культурні пам'ятки різних епох та сформувати належну правову базу, змінюючи її в залежності від тих викликів і загроз, які поставали в процесі історичного розвитку держави, зокрема за наслідками Другої світової війни, формування пам'яткоохоронного законодавства ООН і ЮНЕСКО тощо.

Ще один важливий принцип, яким послуговуються представники гуманітарних наук, – об'єктивності, було застосовано передусім у процесі аналізу наукової літератури з досліджуваної проблеми. Прикметно, що проблемі охорони культурної спадщини було присвячено багато праць дослідників радянської епохи, які були змушені працювати в руслі панівної ідеології, заперечуючи або критикуючи здобутки, приміром, владних структур Української Народної Республіки й Української Держави у сфері охорони культурної спадщини, а також схвалюючи радянську політику й пам'яткоохоронне законодавство, навіть якщо вони містили прямі приписи щодо знищення «ідеологічно шкідливих» пам'яток. Своєю чергою, у сучасних дослідників нерідко виникає спокуса критикувати будь-які радянські надбання, зокрема й законодавство у сфері охорони культурної спадщини, що також суперечить принципу об'єктивності. З огляду на це ми намагалися розглядати державну політику і законодавство щодо охорони культурної спадщини без ідеологічних нашарувань, аналізуючи правові норми на предмет їх ефективності та відповідності міжнародним нормам і стандартам, проте вказуючи, якщо політичні чи інші рішення впливали на відповідне законодавство.

Принцип всебічності у нашому дослідженні застосовано в процесі аналізу джерельної бази та наукової літератури. Враховуючи той факт, що охорона культурної спадщини має давню традицію, джерельна база, зокрема її кількісна та видова складова, досить широка. З огляду на це нами було проведено її систематизацію, виділено певну специфіку, притаманну тому чи іншому періоду, вказано на недоліки й суб'єктивні фактори, які впливали на ухвалення нормативно-правових актів. Своєю чергою, література з досліджуваної проблеми представлена працями вчених не лише різних країн зі своєю специфікою викладу і методологічними підходами, а й, навіть, досить різними підходами вітчизняних вчених, що було зумовлено, приміром, державними впливами в радянський період чи орієнтацією на західну наукову доктрину і пріоритет міжнародного права на сучасному етапі. Ми ж намагалися максимально врахувати різні точки зору, проаналізувати не лише наукові положення і висновки, а й також нерідко суперечливі та дискусійні підходи й пропозиції щодо удосконалення охорони культурної спадщини, які висловлюються громадськими організаціями та окремими активістами.

Застосування принципу конкретності сприяло передусім вивченню усіх нормативних актів, виданих на території сучасної України, які так чи інакше стосувалися охорони культурної спадщини. Так само послідовно було проаналізовано і відтворено підходи держави та її інституцій, правонаступність державної політики у пам'яткоохоронній сфері. На прикладах окремих діячів та інституцій доведено, що радянська влада певною мірою скористалася напрацюваннями українських владних інституцій Української Народної Республіки та Української Держави у сфері охорони культурної спадщини, а після проголошення незалежності України в 1991 р. пам'яткоохоронне законодавство тривалий час базувалося на принципах і підходах, вироблених у радянський період. Так само тяглість ще з радянської епохи демонструють і пам'яткоохоронні організації, зокрема Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, для якого і в радянський період питання охорони культурної спадщини були пріоритетом перед виконанням ідеологічних чи інших державних настанов.

Принцип верховенства права, який став одним із основних принципів наукового пізнання після проголошення незалежності України, є базовим і для вивчення правового забезпе-

чення охорони культурної спадщини. Аналіз нормативних актів радянського періоду з досліджуваного питання свідчить про неодноразове нехтування принципом верховенства права заради партійних, класових чи державних інтересів, наслідком чого стало свідоме руйнування та нищення пам'яток архітектури і містобудування, а також продаж за кордон національного культурного надбання. Нині, виходячи з принципу верховенства права, держава повинна ставити на перше місце захист прав людини. Відповідні зобов'язання держави щодо охорони культурної спадщини гарантуються на рівні Основного Закону. Так, згідно зі ст. 54 Конституції України культурна спадщина охороняється законом, а держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами. На основі цих норм сьогодні розробляється спеціальне пам'яткоохоронне законодавство [8], що є безумовним досягненням демократичної держави.

Своєю чергою, конституційні гарантії та розроблення на їх основі спеціального законодавства стосовно охорони культурної спадщини передбачають дотримання й у сфері правозастосування, й у сфері його аналізу принципу законності. Ключовою проблемою, як уже неодноразово підкреслювалося, є недотримання законодавства у сфері охорони культурної спадщини та підготовка профільних нормативних, особливо підзаконних, актів, часто недостатньо узгоджених між собою, різними відомствами [9], а також наявність правових колізій, що призводить до втрати і руйнування численних пам'яток архітектури, незаконного вивезення за кордон творів мистецтва та ін. Тому першочерговим завданням у галузі охорони культурної спадщини є забезпечення дотримання принципу законності як окремими державними органами й інституціями, так і громадянами.

Наразі у вітчизняній науці домінують принципи демократизму та плюралізму, які близькі за своїми підходами. Принцип демократизму дає змогу відтворити відносини держави та окремих інститутів у їх діяльності щодо охорони культурної спадщини, розкрити, наскільки політика держави у цій сфері відповідала запитам суспільства та як вона змінювалася відповідно до цих запитів, як органи влади реагували на звернення окремих громадських організацій, пам'яткоохоронної спільноти, наскільки враховувалися пропозиції і рекомендації фахівців у сфері охорони культурної спадщини й профільних інституцій, зокрема Міжнародної ради з охорони пам'яток та історичних місць, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, під час розробки і внесення змін до законодавства тощо. Принцип плюралізму сприяє вивченню всіх точок зору на проблему, зокрема й тих, які завідомо були заангажованими або, як це було в радянський період, були змушені працювати у певних рамках та підтримувати державний курс, незважаючи на свої власні громадянські переконання чи наукові підходи. Сучасні автори послуговуються надбанням попередників, у тому числі й радянського періоду, однак критично осмислюють їхні положення і висновки. Фактично, за влучним висловом П. М. Рабіновича, мова йде про демонополізацію, тобто «роздержавлення» методології – безперечно плідний процес, який збагачує, демократизує пошуки істини, вивільняє та стимулює дослідницьку енергію, дозволяє повніше і всебічніше досягнути предмет цієї науки – специфічні державно-правові закономірності [3, с. 618].

Досягнення теоретичних та прикладних результатів забезпечується завдяки використанню методів наукового пізнання. Власне, метод (від грец. *μέθοδος* – шлях, теорія) – систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів [10, с. 373]. Тобто, методи – це чіткі правила або інструменти, завдяки використанню яких отримуємо нові результати, формулюємо авторські положення і висновки.

Дослідження правового забезпечення охорони культурної спадщини базується на застосуванні низки загальнонаукових і спеціальних методів, які дають змогу повною мірою розкрити та реалізувати дослідницькі завдання. Як і будь-яка наукова розвідка, наша робота передбачає використання загальнонаукових методів, передусім логічного. Логіка, як наука про закони й особливості мислення та пізнання, ставить за мету отримання нових положень і висновків на основі аналізу окремих фактів. Аналіз окремих нормативних актів щодо охорони культурної

спадщини дає змогу синтезувати відповідні знання та виробити на їх основі цілісне знання про специфіку державної політики щодо охорони культурної спадщини. Тому аналіз і синтез є ключовими елементами логічного методу пізнання. Так само вагомими складовими цього методу є індукція, яка дає змогу на основі вивчення окремих нормативних актів сформулювати узагальнені висновки, та дедукція, яка дозволяє на основі загальних закономірностей і тенденцій зробити висновки щодо конкретних явищ й пояснити їх. Застосування логічного методу є корисним і для формулювання й удосконалення понятійно-категоріального апарату, здійснення систематизації й виділення окремих складових охорони культурної спадщини.

Основу методології нашого дослідження, поряд із логічним, становить системний метод. Із позиції системного методу правова охорона культурної спадщини досліджується як багатогранне явище, аналіз якого потребує залучення і вивчення багатьох взаємопов'язаних елементів. При цьому слід враховувати не лише різні правові підходи, які мали місце в процесі охорони культурної спадщини в період Української революції 1917 – 1921 років, радянський період та на сучасному етапі українського державотворення, а й увесь комплекс політичних, економічних, культурних чинників, які впливали на становлення і розвиток інститутів охорони культурної спадщини та закладали правову основу їх діяльності, впливи міжнародного права й участі нашої держави в міжнародних організаціях тощо. Докладний аналіз окремих елементів дає змогу виявити ті особливості, які притаманні кожному з етапів та простежити еволюцію правового забезпечення охорони культурної спадщини упродовж понад ста років. Системний метод передбачає також аналіз діяльності окремих суб'єктів охорони культурної спадщини у їх взаємозв'язку з іншими суб'єктами й державними органами, виокремлюється місце і роль кожного суб'єкта та його безпосередні функції, спрямовані на захист культурної спадщини.

Ще одним важливим загальнонауковим методом нашого дослідження є історичний (хронологічний). Завдяки цьому методу вдалося відтворити еволюцію становлення правової охорони культурної спадщини. Упорядкування й аналіз правових актів за хронологічним принципом дали змогу виявити особливості та зміну підходів держави до пам'яткоохоронної діяльності, відтворити процес становлення органів охорони культурної спадщини, їх правонаступність; аналіз функцій і напрямків діяльності цих органів, системи підпорядкування по вертикалі і співпраці з іншими органами й інституціями дає нам цілісне розуміння діяльності системи охорони культурної спадщини як на рівні держави в цілому, так і на рівні окремих регіонів.

Застосування методу періодизації дало змогу виділити три основні періоди охорони культурної спадщини, які пов'язані з періодами розвитку державності: 1) період Української революції 1917 – 1921 років; 2) радянський період, у складі якого виділено кілька підперіодів; 3) період незалежності України. Всі ці періоди мають свої особливості, які проявляються в законодавчому забезпеченні охорони культурної спадщини.

Метод ретроспективного аналізу було використано в процесі вивчення стану дослідження проблеми охорони культурної спадщини. Його застосування дало змогу не лише ознайомитися з напрацюваннями попередників, а й критично осмислити їхні положення та висновки, уточнити їх на основі порівняння з іншими дослідженнями та джерелами. Своєю чергою, ретроспективний аналіз став підґрунтям для застосування методу перспективного аналізу і вироблення пропозицій щодо удосконалення пам'яткоохоронної політики держави і відповідних законодавчих та підзаконних актів.

Як уже зазначалося, сучасна правова наука все більше схиляється до мультидисциплінарності, що також передбачає застосування методів суміжних наук. Однак фахівці справедливо наголошують на тому, що «попри всю важливість загальних методологічних положень пріоритетну роль у правознавстві покликані відігравати саме її власні методи та понятійний апарат, який має методологічне значення. Адже перебільшення значущості неправових – філософського, соціологічного чи кібернетичного – методів може привести до результатів, які за своїм змістом будуть мало придатними для нормотворчості та юридичної практики» [11, с. 27].

Серед власне юридичних методів нашого дослідження передусім виділимо формально-юридичний (юридико-технічний) метод. Він став основним при опрацюванні окремих правових актів, виведенні й уточненні дефініцій. Логічний аналіз норм права із застосуван-

ням формально-юридичного методу дав підстави сформулювати бачення законодавцем основних напрямків і видів охорони культурної спадщини (такими упродовж усіх етапів передусім є охорона нерухомої культурної спадщини і творів мистецтва), а також виокремити зміни підходів до охорони, що проявилось в законодавчих змінах дефініції «охорона культурної спадщини», коригуванні видів об'єктів культурної спадщини, запровадженні поняття «пам'ятка культурної спадщини» тощо.

Порівняльно-правовий метод дозволив чітко встановити специфіку підходів до охорони культурної спадщини в період Української революції 1917–1921 рр., радянський період, сучасний період, а також порівняти зарубіжну законодавчу практику у сфері охорони культурної спадщини із вітчизняною, простежити впливи зарубіжного законодавства на реформування національного законодавства, порівняти інституційне забезпечення охорони культурної спадщини в Україні та за кордоном. Це дало змогу виявити недоліки чинного національного законодавства й запропонувати шляхи щодо їх подолання.

Метод правового моделювання певною мірою пов'язаний із порівняльно-правовим методом. У пропонованому дослідженні цей метод застосовувався, по-перше, для аналізу наявних моделей охорони культурної спадщини, які ефективно застосовуються сьогодні, і виявлення спільних рис із вітчизняною практикою, що дає змогу використання їх елементів в Україні; по-друге, для вироблення моделі удосконалення правової охорони культурної спадщини в нашій державі.

Конкретно-соціологічний метод застосовувався нами для аналізу діяльності окремих державних органів та інституцій, відповідальних за вироблення й реалізацію політики у сфері охорони культурної спадщини. Відповідний аналіз дав підстави для висновку про відсутність наразі чіткого координування діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування у сфері охорони культурної спадщини, що негативно впливає на стан сфери в цілому. Зокрема, Міністерство культури України, яке відповідно до Положення про Міністерство культури України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, у процесі децентралізації влади втрачає частину повноважень щодо охорони культурної спадщини на місцях. Натомість органи місцевого самоврядування часто не можуть забезпечити належну охорону пам'яток культурної спадщини, а також не мають відповідних фахівців із досвідом роботи у пам'яткоохоронній сфері. З огляду на зазначене на основі конкретно-соціологічного аналізу зроблено висновок про необхідність утворення спеціального органу державної влади у сфері охорони культурної спадщини, який не лише зміг би координувати діяльність державних органів у сфері охорони культурної спадщини, а й надавати організаційну, консультаційну, методичну та іншу допомогу органам місцевого самоврядування, профільним громадським організаціям та окремим громадянам.

Висновки. Загалом методологія дослідження правової охорони культурної спадщини базується на методології теорії права та включає усталені в науці підходи, принципи і методи дослідження. Водночас охорона культурної спадщини тривалий час досліджується не лише правознавцями, а й культурологами, істориками, фахівцями з державного управління, філософами, політологами й представниками інших суміжних наук. Тому наше дослідження значною мірою є міждисциплінарним, що зумовило використання підходів, принципів і методів гуманітарних і соціальних наук, однак із переважанням інструментарію теорії права.

Список використаних джерел:

1. Бостан С. К. Методологічний інструментарій конституційно-правового дослідження. *Право – Вісник Запорізького національного університету*. URL: <http://www.stationline.org.ua/pravo/76/12427-metodologichnij-instrumentarij-konstitucijno-pravovogo-doslidzhennya.html>

2. Методологія. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ: Абрис, 2002. 742 с.

3. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. Енцикл.», 2001. Т. 3: К–М. 792 с.

4. Мищак І. М. Інкорпорація та радянізація західноукраїнських земель (1939 – початок 1950-х рр.): історіографія [наук. ред. Я. С. Калакура]. К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2010. 509 с.
5. Діалоги / Платон ; пер. з давньогрецької Й. Кобів [та ін.]. К. : Основи, 1995. 394 с.
6. Принцип. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. ; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори) ; І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ : Абрис, 2002. 742 с.
7. Рабінович П. М. Принципи права. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. Енцикл.», 2003. Т. 5: П–С. 736 с.
8. Мищак І. М. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини та шляхи його вдосконалення в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 31 – 37.
9. Мазур Т. В., Мищак І. М. Основні напрями нормопроектувальної діяльності Міністерства культури України у сфері охорони культурної спадщини. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. К. : Міленіум, 2018. № 2. С. 62–66.
10. Метод. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. ; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори) ; І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ : Абрис, 2002. 742 с.
11. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

** Мазур Тамара Вікторівна – кандидат юридичних наук, заступник Міністра культури України.*

Стаття надійшла до редакції 29 жовтня 2018 р.

УДК 340.132(477)

Ігор Онищук *

МОНІТОРИНГ ПРАВОВИХ КОЛІЗІЙ І ПРОГАЛИН У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті висвітлено питання моніторингу колізій і прогалін в законодавстві України. Проаналізовано деякі законопроекти, внесені на розгляд Верховної Ради України VIII скликання, щодо яких висунуто зауваження та пропозиції Верховного Суду України. Наведено приклади юридичних колізій та неповноти структурної побудови законопроектів. Обґрунтовано доцільність усунення недоліків у законодавстві за допомогою моніторингових механізмів.

Ключові слова: правовий моніторинг, правова експертиза, правова колізія, правова прогалина, ефективність нормативно-правових актів, нормативно-правове регулювання.

Онищук И. И. Мониторинг правовых коллизий и пробелов в законодательстве Украины.

В статье освещены вопросы мониторинга коллизий и пробелов в законодательстве Украины. Проанализированы некоторые законопроекты, внесенные на рассмотрение Верховной Рады Украины VIII созыва, по которым выдвинуты замечания и предложения Верховного Суда Украины. Приведены примеры юридических коллизий и неполноты структурного построения законопроектов. Обоснована целесообразность устранения недостатков в законодательстве с помощью мониторинговых механизмов.

Ключевые слова: правовой мониторинг, правовая экспертиза, правовая коллизия, правовой пробел, эффективность нормативно-правовых актов, нормативно-правовое регулирование.